

ХРОНІКА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

УДК 94(477.51)“16/17”

Роман КРАПИВНИЙ
(Ніжин)

Ремесла Ніжинського полку в контексті економічного розвитку Лівобережної України (середина XVII – кінець XVIII ст.)

Основу економічного розвитку Лівобережної України, в т.ч. й Ніжинського полку, на середину XVII ст. становило сільське господарство. Але з розвитком товарно-грошових відносин і мережі міст усе більшої ваги набувало промислове виробництво, зокрема цехове ремесло. Важливим чинником цього стало, з одного боку, поширення за часу володарювання Речі Посполитої магдебурзького права, з іншого – спричинені Національно-визвольною війною 1648–1654 років суспільні трансформації.

Незважаючи на тривале й доволі плідне наукове осмислення соціально-економічного розвитку Лівобережної України за козацько-гетьманської доби, питання еволюції ремесла залишаються малодослідженими у вітчизняній історичній науці.

Науковий інтерес до проблеми сформувався ще в XIX ст., коли з'явилося чимало праць, де висвітлювалися окремі аспекти економічної історії Ніжинського полку. З-поміж них особливе місце за якістю аналізу й інформативною насиченістю займають праці О. Шафонського “Черниговского намесничества топографическое описание” та О. Лазаревського “Описание Старой Малороссии. Т. II. Полк Нежинский”.

На початку XX ст. велику увагу соціально-економічному становищу Ніжина в XVII–XVIII ст. приділив професор Ніжинського інституту народної освіти М.Н. Петровський. У розвідці “Надання Ніжину Магдебурзького права” він проаналізував умови пожалування місту привілеїв за магдебурзьким правом, їх зміст і структуру, вплив на подальший економічний розвиток [1]. Цим ученим була започаткована дискусія щодо впливу зміцнення в Ніжині полкової адміністрації в 30–40-х роках XVIII ст. на подальший розвиток ремесла. У полеміці з М. Петровським інший український історик П. Клименко без належного обґрунтування сформулював тезу про те, що ця тенденція загалом мала негативний наслідок на економічний розвиток міста [2].

НІЖИНСЬКА
СТАРОВИНА
Вип. 15 (18)
КИЇВ
2013

Підвищення інтересу з боку науковців до тематики становлення та розвитку цехового ремесла в містах Лівобережної України відбувалося в 20-х роках ХХ ст. Тоді з'явилися ґрунтовні, виконані на широкій джерельній базі, публікації К. Лазаревської, П. Клименка, А. Козаченка [3]. Також ніжинські цехи стали предметом спеціального дослідження А. Єршова. У його статті “Ніжинські цехи в першій половині XVII ст.” автор розглядав виникнення у Ніжині невдовзі після отримання магдебурзького права перших цехів – ковальського, ткацького й інших [4]. Наступна стаття А. Єршова “До історії цехів на Лівобережжі XVII–XVIII ст.” була присвячена аналізу цехових повинностей, зловживанням щодо цехів козацької адміністрації й утечам із цехів як форми соціального протесту [5]. Подальша радянська історіографія історії цехового ремесла у містах Лівобережної України повоєнної доби була представлена монографіями О. Нестеренка, В. Голобуцького, В. Борисенка [6].

На сучасному етапі у вітчизняній історичній науці дослідженнями ремесел Лівобережної України доби Гетьманщини займається низка дослідників, таких як Г. Доманова, С. Журман, О. Пошивайло, І. Ситий, С. Щербина й інші [7]. Окремі важливі аспекти вказаної проблематики висвітлені у працях В. Борисенка, Г. Виноградова та Г. Швидько, що вичленюється з студій щодо соціально-економічного розвитку Лівобережної України означеного періоду в цілому.

Метою даної статті є здійснення ретроспективного аналізу та систематизації досліджень історії цехового ремесла на території Ніжинського полку; з'ясування його ролі та місця в контексті економічного розвитку Лівобережної України протягом середини XVII – кінця XVIII ст. Зазначимо, що цехова форма організації ремісничого виробництва набула поширення лише у містах.

Ніжинський полк був одним із найбільших полків Гетьманщини. В перші роки існування (1649–1654) він займав велику частину Сіверщини та, навіть, далекий Стародуб (сьогодні – Брянська обл. Російської Федерації) [8]. В 1663 р. після знаменитої Чорної ради в Ніжині, полк втратив на користь новоствореного Стародубського полку 8 сотень, Чернігівського – 6 сотень, Київського – 2 сотні, 5 сотень розформовано у ході реорганізації. В 1663 р. з Ніжинського полку виділено також Глухівський і Сосницький полки (1663-1668) [9].

Стрімкому економічному розвитку Ніжинського полку сприяла доволі значна кількість міст (полковий Ніжин, сотенні Борзна, Батурин, Конотоп, Кролевець, Короп, Глухів), які поступово ставали значними центрами розвитку цехового ремесла.

Уявлення про ремісничі спеціальності, про кількість цехів і ремісників в них, про позацехових ремісників дають матеріали переписів. У переписних книгах чітко розрізняються ремісники та промисловці. До останніх зараховувалися хлібники, різники, калачники, пиріжники, рибалки, солодовники, шинкарі, коробочники, олійники, винокури, пивовари. Деякі з них у окремих випадках називалися ремісниками [10].

Згідно переписних книг 1666 р. найбільш розповсюдженими ремісничими спеціальностями були чоботарі, кравці, ковалі та гончарі. Деякі спеціальності взагалі не згадуються. Загальна кількість ремісників і людей, що займалися промислами в Ніжині, на той час складала 141 осіб, в Конотопі – 56, Стародубі – 334, Чернігові – 101 [11]. Загалом частка осіб, що була задіяна в ремеслах або промислах, була доволі значною серед мешканців міст. За відомостями згаданого перепису в 36 містах Лівобережної України

26 % жителів були якраз ремісниками. Внаслідок політики московської влади, що обмежувала розвиток української промисловості, наприкінці XVIII ст. частка ремісників серед мешканців окремих міст Гетьманщини падала й становила у Чернігові всього 4,5 %, у Гадячі – 16 %. Щоправда, незважаючи на це, потужними ремісничими центрами залишалися Ніжин, де власниками 42,3 % дворів були ремісники та Стародуб – 48,5 %.

У ході Національно-визвольної війни середини XVII ст. українські ремісники завоювали право вступати в будь-який цех і займатися всіма видами ремесла. У Лівобережній Україні та Слобожанщині українська козацька та царська московська адміністрація активно втручалася у справи цехів: підтверджували привілеї, надавали дозвіл на відкриття нових цехів, визначали цехові права і статус ремісників. У Правобережній і Західній Україні діяльність цехів контролювалася з питань прибутків на користь власників міст.

Цехові ремісники окремих міст Лівобережної України в другій половині XVII ст. об'єднувалися в братства – національно-релігійні та громадські організації українських міщан. Так, ремісники м. Кролевець в 1671 р. звернулися до міського уряду з проханням дозволити їм об'єднатися в братство. Пославшись на саксонське право, ратуша дала такий дозвіл. Братству надавалося право карати цехових майстрів за різні провини [12]. Водночас послаблювалися внутрішня регламентація й різні обстеження, посилювалося соціальне розшарування серед ремісників. Багаті майстри все більше визискували найманих ремісників або боржників. Посилення експлуатації приводило до втеч учнів, підмайстрів, наймитів. Ремесло поступово перетворювалося в дрібне товарне виробництво [13].

Міська влада опікувала інтереси цехів, які все більшу конкуренцію відчували з боку партачів. Через дозвіл царським урядом розвитку позацехового ремесла, їх чисельність перманентно зростала. У більшості українських міст на двох цехових ремісників припадав один позацеховий. Для врегулювання відносин між цеховими та позацеховими ремісниками укладалися угоди про поділ функцій, сплату податків тощо.

З розвитком товарно-грошових відносин цехи отримують монополію на заняття ремеслом не лише в місті, але й на приналежній йому сільській окрузі. На практиці ця монополія не могла бути повністю реалізована у зв'язку з особливостями соціальної структури населення міст Лівобережної України та його підпорядкування різним інституціям влади (магістратам, ратушам).

У XVIII ст. в Російській імперії було запроваджене уніфікований цеховий ремісничий устрій, що базувався на виданих Петром I “Регламенті Головного магістрату” (1721) й указі “Про цехи” (1722). Згідно з цими документами, до цехів приймалися представники всіх станів, не обмежувалися розміри виробництва, не регламентувалася кількість учнів і підмайстрів. “Ремісничим регламентом” 1785 року, юрисдикція якого стосувалася й Лівобережної України, самоврядування цехів розширювалося. В містах, де вже існували цехи, заборонялася реміснича діяльність поза межами цехів. Незважаючи на підвищений інтерес з боку держави, роль цехів у економічному житті все більше занепадала, й вони фактично перетворювалися на державні органи для збирання податків і виконання інших примусів [14].

Пристаючи до безпосереднього аналізу структури цехового ремесла Ніжинського полку слід наголосити на зауваженні В. Борисенка щодо труднощів її встановлення. З одного боку поглиблення поділу праці в ремеслі супроводжувалося відокремленням нових ремісничих спеціальностей. З іншого боку типовим явищем було об'єднання в

одному цеху представників різних споріднених спеціальностей. Так у 1671 р. в одному цеху Кролевця спільно працювали слюсарі, ковалі, котлярі й гончарі.

Велика група ремісників у містах займалися виготовленням продуктів харчування. Причому якщо до визвольної війни 1648–1654 років ремісники сполучали його з іншим ремеслом, то в другій половині XVII ст. виготовлення продуктів харчування виділилося в окрему галузь виробництва. В Ніжині з 158 дворів ремісників було: калачників – 9, солодовників – 4, м'ясників – 3, межовиків, перепечаїв, пивоварів, сальників, ситників, круп'яників, хлібників – по 1 двору. Наявність значної кількості майстрів з виготовлення продуктів харчування свідчить про переростання цього ремесла в дрібне товарне виробництво [15].

Як і в інших галузях ремесла, в металообробній промисловості існували цехи, до складу яких входили ремісники кількох суміжних спеціальностей. Ковальський цех Ніжина в 1760-х років об'єднував ковалів, гарматників, слюсаря, конвісара, шабельника та майстра з виготовлення дзвонів. Судячи з того, що значну частину ремісників (7 з 25) становили гарматники, цех спеціалізувався ймовірно на виробництві здебільшого гармат, які були головним пунктом замовлень Військового Скарбу. Це забезпечувало доволі високі прибутки, значна частина яких концентрувалася в руках майстра та найбагатшого члена цього цеху Ф. Зяця [16]. А. Єршов зазначав: “Щодо досить значної кількості ремісників у цехові ковальському й значної також, судячи з їх прізвищ, диференціації за фахом (ми зустрічаємо серед них ковалів, слюсарів, замочника, котлярів, шабельників, золотарів, дцигармистра, столярів, римаря), можна гадати, – звичайно, тільки гадати, – що велика кількість ремісників – виробників металевих виробів взагалі та зброї зокрема пояснюється місцем сучасного Ніжина; був він місцем прикордонним, на межі з небезпечним степом, який увесь час потребував від мешканців міста бути напоготові” [17]. В книзі Ніжинського ковальського цеху, що охоплює 1732–1793 роки, також зазначається, що до складу цеху входили ковалі, слюсарі, котлярі, пушкарі, ткачі та золотарі [18]. Останні серед членів ковальського цеху згадуються з 1634 р. Їх головною продукцією були жіночі прикраси – дукачі, які виготовлялися переважно за індивідуальним замовленням. Лише в 1786 р. золотарі, яких у Ніжині нараховувалося 20 чоловік, виділилися з ковальського цеху в самостійний [19].

На Лівобережжі найбільшими центрами людвісарства були Ніжин, Стародуб, Почеп, Новгород-Сіверський і Глухів [20]. Відомості про цю галузь у Ніжині датуються 60-ми роками XVII ст. В “Книге росходной денежной казне при воеводе Иване Ивановиче Ржевском” під 18 вересня 1667 р. читаємо: “дано колокольнику Александру за роботу, что он в верхнем земляном городе к соборной церкви три колокола переливаль, а весу в них 28 пуд 8 гривенок, к прошлогодной дачи 5 рублев денег” [21].

У Глухові в 1693 р. володів майном і налагодив виробництво людвісар Карпо Йосипович Балашевич [22]. Також у цьому місті знаходився важливий осередок конвісарства. Під 1740 р. згадується про роботу при глухівському Петропавлівському монастирі Данило “Конвисар” [23].

У книзі ковальського цеху м. Короп теж зазначається, що, крім ковалів, до нього входили ще й котлярі, цехові повинності яких були дещо відмінними [24].

Певні зрушення відбулися й у інших ремеслах, зокрема в гончарстві. У другій половині XVII – XVIII ст. практично в усіх більш-менш значних населених пунктах Півні-

чного Лівобережжя працювали ремісники-гончарі [25]. Зі збільшенням попиту населення на посуд гончарне виробництво поширилося у нових районах. Гончарний цех, зазвичай, об'єднував як гончарів, так і пічників з цегельниками. Але слід зазначити, що на Лівобережжі досить поширеним явищем було те, коли гончарський цех об'єднувався з ковальським [26]. Яскравим прикладом цього є створення 1671 р. в м. Кролевець цеху слюсарського, ковальського, котлярського й гончарського [27].

Майстри з виготовлення мисок, глечиків, горщиків, кахлів, іншого посуду були в кожному місті, містечку й у багатьох селах. Наприклад, у Ніжині станом на 1782 р. було “горшечников, или гончарей” 35 осіб, “каменщиков” – 12, “колесников” – 8 [28].

Порівняно з попередніми роками стало більше виготовлятися полив'яного, художньо орнаментованого посуду, що було зумовлено удосконаленням технології виробництва. Більшість гончарних виробів призначалися для збуту. Продавцем виступав, як правило, сам майстер, який почасти вдавався до безпосереднього обміну свого товару на інший.

У Ніжині управа місцевих гончарів квартирувала біля Покровської церкви. Гончарний цех робив продукцію на замовлення і для вільного продажу. Здебільшого це був посуд полив'яний із різнокольоровими візерунками; характерними були й фігурні прикраси за казковими сюжетами. Широко виготовлялися кахлі, які поділялися на панські та селянські [29].

Щодо кахлів досить цікавим, ґрунтовним і змістовним є дослідження Є. Спаської “Гончарські кахлі Чернігівщини”, де автор визначає основні осередки кахляного виробництва у регіоні, здійснює типологію кахлів, техніку їх виробництва, ілюструє зовнішній вигляд. У Ніжинському полку найпотужніші осередки виготовлення цього різновиду гончарного товару локалізувалися в Ніжині, Коропі, Кролеві та Глухові [30].

На території Ніжинського полку в досліджуваний період поширення набуло і виробництво скла. У другій половині XVIII ст. в Україні діяло приблизно 135 гут. Гути виготовляли листове скло, скляний посуд, кришталеві вироби. Чисельність робітників, почасти найманих поденних, коливалася від 15 до 26. Існував сталий розподіл праці. Гути будували в лісових місцевостях з піщаним ґрунтом неподалік водойми. Дерево й пісок давали матеріал, для виготовлення скляної маси. Найдавніша згадка про гуту на території Ніжинського полку належить до 60-х років XVII ст. (біля с. Грузького Кролевецької сотні). У цілому протягом XVII ст. їх кількість на Лівобережжі було незначною. Зокрема, на території Південного Лівобережжя під 1687 р. згадується лише одна гута біля Гадяча [31].

У 1689 р., згідно з універсалом гетьмана І. Мазепи, була закладена гута біля с. Білиця Глухівської сотні [32]. Саме на території Глухівської та Кролевецької сотень переважно й розвивалися гуты – тут зафіксовано поширення назв населених пунктів із коренем -гут- (наприклад, Гутка, Гута, Гутище).

Зароджувалися й розвивалися нові форми ткацького виробництва. Центрами його в Західній Україні були Львів, Броди, на території Волині – Луцьк, Кременець, Володимир, на території Гетьманщини – північні полки. В Ніжинському полку потужним центром ткацтва був Кролевець. Тут видатні майстри другої половини XVIII ст. виготовляли квітчасті килими, рушники, ткани червоним по білому, вибірку із зображенням птахів, квітів, ромбів. Технічною основою були ткацький верстат і фолюші (терки, що тнуть сукно), ручні або при млинах. Виробництво організовувалося у формі децентралізованої мануфактури. Протягом XVII–XVIII ст. поглибилася спеціалізація,

удосконалилися зняряддя праці й технологія. Продукція ткацтва йшла на ринок. Великим замовником сукна було Військо Запорозьке [33]. Потужні ткацькі ремісничі об'єднання були також у Ніжині, Глухові, Борзні, Конотопі.

Таким чином, протягом XVII–XVIII ст. в українській промисловості відбулися значні прогресивні перетворення. Перемога українського народу у Національно-визвольній війні 1648–1654 років посилила роль ремісничого цехового виробництва. Згодом на зміну цеховому виробництву прийшла мануфактура, хоча вживання терміну “цех” залишилося. В XVIII ст. розпочався період розквіту мануфактурного виробництва. На відміну від Західної Європи, де набула поширення базована на вільнонайманій праці мануфактура, в Україні за панування панщинно-кріпосницької системи господарювання працювали мануфактури, що ґрунтувалися не лише на вільнонайманій, але й на кріпосницькій праці (вотчинні, посесійні, казенні). Кріпосна мануфактура була специфічною формою товарного виробництва, що здійснювалося на феодальній основі. Викликана до життя розвитком товарно-грошових відносин, вона сприяла розкладу феодалізму.

Економіка Лівобережної України залежала не лише від розвитку продуктивних сил регіону, але й від інтенсивності процесу відокремлення ремесла від сільського господарства. Ніжинський полк, як один із найбільших полків Гетьманщини, в економічному розвитку Лівобережжя займав провідне місце. Цьому сприяло вигідне географічне розташування та наявність економічно розвинених міст (Ніжин, Борзна, Батурин, Короп, Конотоп, Кролевець, Глухів), у яких, окрім виробництва, інтенсивно розвивалася торгівля. Міста Ніжинського полку займали важливе місце на внутрішньому та зовнішньому ринках Російської імперії, що безперечно впливало на інтенсивний розвиток ремесла в регіоні.

Джерела та література

1. *Петровський М.* Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 році // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 301–314.
2. *Фесенко В.* Ніжинщина в новій історіографії (1917–1928 рр.) // Записки Ніжинського інституту народної освіти та науково-дослідної кафедри історії культури й мови при інституті. – Ніжин, 1929. – Кн. 9. – С. 98.
3. *Лазаревська К.* Матеріали до історії цехів на Лівобережній Україні XVII–XIX вв. / К. Лазаревська // Записки історико-філологічного відділу УАН. – К., 1925. – Т. 6. – С. 20–33; *Клименко П.* Цехи на Україні. – Т. 1. – К., 1929; *Козаченко А.* Пережитки цехової організації в м. Гадячі // Науковий збірник ВУАН. – К., 1926. – Т. 21. – С. 146–156.
4. *Єршов А.* Ніжинські цехи в першій половині XVII ст. // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 315–318.
5. *Єршов А.* До історії цехів на Лівобережжі XVII–XVIII вв. // Записки Ніжинського інституту народної освіти та науково-дослідної кафедри історії культури й мови при інституті. – Ніжин, 1929. – Кн. 9. – С. 123–136.
6. *Нестеренко О.* Розвиток промисловості на Україні / О. Нестеренко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – Ч. 1. Ремесло і мануфактура. – 496 с.; *Голобуцький В.О.* Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період / В.О. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1970. – 280 с.; *Борисенко В.Й.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В.Й. Борисенко. – К. : Наукова думка, 1986. – 263 с.;
7. *Доманова Г.* Ремісничі цехи ранньомодерного Чернігова / Г. Доманова // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи. – Чернігів : Деснянська правда. 2007. – С. 512–519; *Журман С.М.* Цех як інститут господарської системи Лівобережної України в XVII–XVIII століттях / С.М. Журман // Актуальні проблеми економіки – К., 2007. – № 8 (74). – С. 34–42; *Він же.* Генеза ремесла в господарській системі Лівобережної України в XVII–XVIII століттях :

- автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. – Економічна теорія та історія економічної думки / С.М. Журман. – К., 2010. – 20 с.; *Пошивайло О.М.* Гончарні цехи Лівобережної України XVII – поч. XX століття / О.М. Пошивайло // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 6. – С. 33–39; *Він же.* Етнографія українського гончарства (Лівобережна Україна) : автореф. дис. ... докт. істор. наук : 07.00.07. – Етнологія (етнографія) / О.М. Пошивайло. – К., 1995. – 50 с.; *Ситий І.* Кролевцькі кравці та кушніри / І. Ситий // Сіверянський літопис. – 2002. – № 4. – С. 29–33; *Він же.* Новгород-Сіверський цех калачників (1711–1900) / І. Ситий // Сіверянський літопис. – 1996. – № 1–5; *Щербина С.* З історії ремісничих цехів Північного Лівобережжя у XVIII ст. / Світлана Щербина // Сіверщина в історії України : Зб. наук. пр. – К. ; Глухів, 2010. – Вип. 3. – С. 145–148; *Щербина С.В.* Ремісничі цехи Північного Лівобережжя у XVII–XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. – Історія України / С.В. Щербина. – Чернігів, 2011. – 20 с.
8. *Фесенко В.* Вказана праця. – С. 92.
  9. *Заруба В.М.* Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 73.
  10. *Швидько А.К.* Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины: Учебное пособие. – Днепропетровск : ДГУ, 1985. – С. 46.
  11. Там само. – С. 49.
  12. *Борисенко В.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – К. : Наукова думка. – 1986. – С. 100.
  13. Там само. – С. 113.
  14. *Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М.* Економічна історія України і світу : Підручник / За ред. Б.Д. Лановика. – К. : Вікар, 1999. – С. 237.
  15. *Борисенко В.* Вказана праця. – С. 101.
  16. Там само. – С. 109.
  17. *Єршов А.* Ніжинські цехи... – С. 318.
  18. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 2040, оп. 1, спр. 19, арк. 32 зв.
  19. *Зозуля В.* Передумови до відтворення // Ніжинський вісник. – 1992. – 17 червня.
  20. *Модзалевський В.* До історії українського лярництва. // Збірник секції мистецтв українського наукового товариства. – Т. 1. – К., 1921. – С. 6.
  21. Там само. – С. 18.
  22. Там само. – С. 13–14.
  23. Там само. – С. 21.
  24. ЦДАК України, ф. 2040, оп. 1, спр. 19, арк. 41–42 зв.
  25. *Щербина С.В.* Гончарні цехи Північного Лівобережжя у другій половині XVII–XVIII ст. // Сіверщина в історії України : Зб. наук. пр. – К. ; Глухів, 2011. – Вип. 4. – С. 161.
  26. *Пошивайло О.М.* Гончарні цехи... – С. 36.
  27. *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1893. – Т.2. Полк Нежинский. – С. 382.
  28. *Шафонський А.* Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – С. 477.
  29. *Серих С.* Гончарство на Ніжинщині // Під прапором Леніна. – 1972. – 30 серпня. – С. 3.
  30. *Спаська Є.* Гончарські Кахлі Чернігівщини XVIII–XIX ст. – К., 1928. – С.9.
  31. *Модзалевський В.* Гути на Чернігівщині. // Збірник Історико-Філологічного Відділу ВУАН. – К., 1926. – Ч. 39. – С. 15–18.
  32. Там само. – С. 43.
  33. *Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М.* Вказана праця. – С. 238.

Крапивний Р.М. Ремесла Ніжинського полку в контексті економічного розвитку Лівобережної України (середина XVII – кінець XVIII ст.)

У статті висвітлено процес розвитку ремесел на території Ніжинського полку у середині XVII – наприкінці XVIII ст. та їх значимість у економічному житті регіону. Проаналізовано стан розробки проблеми. Простежено еволюцію форм виробництва.

Ключові слова: Лівобережжя, Ніжинський полк, ремесло, цех, мануфактура.

Кравивний Р.Н. Ремесла Неженского полка в контексте экономического развития Левобережной Украины (середина XVII – конец XVIII в.)

В статье рассматриваются процесс развития ремесел на территории Неженского полка в середине XVII – в конце XVIII в., а также их значимость в экономической жизни региона. Проанализировано состояние разработки проблемы. Прослежено эволюцию форм производству.

Ключевые слова: Левобережжя, Неженский полк, ремесло, цех, мануфактура.

Кравунуу R.M. The handicraft of Nizhyn Regiment in the context of the economical development of the Left-Bank Ukraine (the middle of 17 – the end of 18 century)

The article gives the view of the process of development of handicraft at the territory of Nizhyn Regiment in the middle of 17 – the end of 18 century and its importance in the economical life of a region. The state of the development of a problem is analysed. The evolution of the production.

Key words: Livoberezhzha, Nizhyn Regiment, handicraft, workshop, manufacture.

[надійшло до редакції: 16.10.2012 р.]

УДК 94 (477.46)

Станіслав СТЕПЕНЬКІН
(Корсунь-Шевченківський)

Поселення жителів Правобережжя на території Ніжинського полку в добу Руїни

Одним зі складних періодів у історії України був період Руїни. Це був час, коли одночасно правило декілька гетьманів, що постійно ворогували між собою. І замість того, щоб розбудувати незалежну українську державу, українці всю свою пасіонарність витратили на братовбивчу війну. Руїна ознаменувалася й тим, що цей час відбулася одна з найбільших міграцій населення України. Пік цього переселення припав на середину 70-х років XVII ст. і в історичній науці отримав назву “великого згону”. Тоді маси населення переселялися із розореного війною Правобережжя до набагато спокійнішої Лівобережної України. Це був і примусовий, і добровільний процес. У результаті правий берег Дніпра на декілька років перетворився в майже безлюдну пустелю, тоді як Лівобережжя, внаслідок постійної імміграції, майже не відчувало людських втрат. Нижче розглянемо цей процес на прикладі переселення жителів правобережного Корсунського полку до сотень лівобережного Ніжинського полку.

Середина 70-х років XVII ст. ознаменувалася кровопролитною війною правобережного гетьмана Петра Дорошенка та лівобережного Івана Самойловича. Вона сталася стрімкою втратою популярності серед населення Правобережжя гетьмана П. Дорошенка, який, заключивши в 1669 р. союз із Османською імперією, відтак відчинив двері для появи тут турецьких військ. У свою чергу, в 1672 р. лівобережним гетьманом став І. Самойлович. Він також був мало популярний серед населення. Тому успішна війна для обох могла надати гарні політичні дивіденди.

Протягом 1673 р. відбувалися незначні збройні сутички між військами П. Дорошенка й І. Самойловича. Однак, у січні 1674 р. Іван Самойлович послав на Правобережжя полки на чолі зі своїм сином Семеном. Військо П. Дорошенка стало в районі Лисянки